

Rossz közérzet a (digitális) kultúrában

Csaknem kilencven esztendővel ezelőtt, 1930-ban írta Sigmund Freud *Rossz közérzet a kultúrában* című művében: „Az ember úgyszólván egyfajta istenprotézissé vált, igazán nagyszerű, ha összes segédeszközeire támaszkodik, de ezek nem nőttek össze vele, és alkalomadtán még sok gondot okoznak neki. Jogában áll egyébként azzal vigasztalódnia, hogy ez a fejlődés nem pont az 1930-as évvel zárul le, a távoli jövő a kultúra e területén új, valószínűleg elképzelhetetlen nagy haladást hoz majd, még tovább fokozza az istenhez való hasonlatosságot.”

Azt mondhatnánk, Freud első világháború utáni rossz közérzete kismiska volt ahhoz képest, ami a számára még oly távoli jövőben történt, és amelyről már nem szerezhett tudomást: a második világháború és a holokauszt, az atombomba, a totális diktatúrák, a tömegkultúra és a globális kapitalizmus térhódítása, nem utolsósorban pedig a digitális forradalom, az „okos” eszközök és a mesterséges intelligencia megjelenése, amely az embert bizonyos értelemben valóban az istenhez tette hasonlóvá. Almási Miklós *Ami bennünk van. Lélek a digitális kor viharában* című könyve ugyancsak a „rossz közérzetről” szól, elsősorban arról, amit a digitális technikák megjelenése és elterjedése okoz benne és kortársaiban, akik még könyveket olvastak, színházba, koncertekre, kiállításokra jártak, szerelmesekek lettek, sűrű személyes, interperszo-

nális kapcsolatok hálójában éltek, voltak saját, külön bejáratú nappali és éjszakai álmaik, ábrándjaik, fantáziáik, netán identitásválságaik is, és egyéb, ma abnormálisnak látszó vagy korszerűtlen dolgokat műveltek. Ezek az emberek még meg tudták – legalábbis többnyire – megkülönböztetni a valóságot a látványtól és az illúziótól, a gondolkodást a technikai feladatmegoldástól, a kreativitást a „csinálástól”. Életük során többször is át kellett élniük „a világ varázstalanítását”, kultúrájuk, tudásuk, világnézetük, korábbi tapasztalataik hirtelen leértékelődését és új „varázsok”, a mágikus, animisztikus erővel felruházott technikai eszközök mindent elsöprő áradatát (lásd Horkheimer és Adorno: *A felvilágosodás dialektikája*).

Almási Miklós erről az eltorzult „posztmodern állapotról” ad kíméletlen diagnózist. Ennek az állapotnak a fő jellemzője a „képi fordulat”, a képek elburjánzása, aminek következménye az, hogy megszűnik maga a valóság, „csak a képi helyettesítővel van dolgunk, és azt hisszük, hogy egyre erőteljesebben élünk a jelenben, netán a jövőben” (39). Leírja, hogy a digitális társadalomban, a Facebook és a Twitter korában hogyan szűnik meg a másik mint a személy, amelyet most már a „followerek”, a „követők” helyettesítenek, párhuzamos világot képezve. Ebben a világban, mint Almási kifejti, megrendül az egyén társadalmisága, talán még nem tűntek el telje-

sen, ám nagyon is „gyengültek azok a szálak, amelyek a Másik-tól az Én-hez vezetnek, amelyek az egyént vagy gazdagítják, vagy rongálják” (22). A digitális társadalom igyekszik elmosni a személyességet, ebben a személytelen világban „adat vagyok, és a partnerem is adat – ha beszélgetünk, akkor adatok cserélődnek” (61). Mindennek egyik legfontosabb következménye a *generációk közötti párbeszéd megszakadása*, a társadalom önértelmezésének válsága, amely akkor következik be, amikor elhalványulnak az osztársadalmi értelmezési sémák, és a különböző generációk speciálisabb jelkulcsai veszik át a szerepet – a társadalom nem érti önmagát” (125).

Almási Miklós könyve persze korántsem ismeretlen témákkal foglalkozik, hiszen a digitális társadalom, a „szép új világ”, a „Silicon Valley-i” álom jelenségeinek leírása és kritikai elemzése a mai társadalomtudomány (és a publicisztika) egyik kedvenc témája. Sokan meghúzzák a vészharangot, rámutatva, hogyan válunk – elidegenedett társadalmi atomokként - egyetlen apró adattá a „big data” tengerében, célponttá az internetet gyarmatosító reklámügynökségek számára, hogyan sorvadnak el személyes kapcsolataink a Facebook világában, hogyan válnak a „like”-ok és „dislike”-ok meg a további *emotikumok* a valódi *emóciók* helyettesítőivé vagy éppen karikatúráivá. Mások éppen azt hangsúlyozzák, hogy a digitalizáció révén a Wikipédia és sok korábban elérhetetlen forrás segítségével hihetetlen mértékben kitágul a világról alkotott tudásunk, és mindez gazdagíthatja, megsokszorosíthatja személyes kapcsolatainkat is, példá-

ul lehetővé téve a rendszeres érintkezést távol lévő rokonainkkal, barátainkkal, vagy éppen új, földrészekre és kultúrákon átívelő kapcsolatok létesítését, ily módon pedig előítéleteink mérséklését.

Almásiban azonban nem kelt morális pánikot (ami együtt szokott járni minden nagy horderejű technikai újdonság – vasúti közlekedés, film, televízió stb. – bevezetésével), ugyanakkor nem csábul el az apologetikus korszellemnek, amely a társadalmi kérdések és személyes problémák prakticista megoldását hirdeti. (Ez utóbbi jellemzi például a manapság oly divatos „pozitív pszichológiát” és a rá épülő „boldogságipart”, amely szerint kizárólag rajtunk múlik személyes érvényesülésünk és boldogságunk megvalósítása.) Almási számára a digitális kor tüneteinek leírása voltaképpen csak *ürügy* arra, hogy még egyszer végigjárja vagy inkább végigsétálja a filozófia mára „elavultnak” tűnő alapkérdéseit, Hegel, Marx, Lukács ontológiája nyomán, Arnold Gehlen antropológiája, Gadamer fenomenológiája, Habermas kommunikáció- és cselekvésemélete perspektívájából. Könyvében sorra megvilágítja a nagy kérdéseket, fő témája a szubjektum és az objektum viszonya, a szubjektivitás szerkezete, az öntudat és a test kérdése, az egyén, a személyiség és az identitás társadalmisága, a szerep és a személyiség összefüggése. Foglalkozik a nyelvfilozófia alapkérdéseivel (a megkerülhetetlen Chomskyval és kritikájával), a kreativitással, a megértés és értelmezés viszonyával, a műalkotás értelmezésével, az érzelem és a cselekvés, a választás, valamint a játék és az ironia kérdésével. Kiindulópontja, hogy

a szubjektum – szemben a hagyományos felfogással – nem „meztelen” tükör, hanem már tele van objektivációkkal, „objektív – tárgyként, azaz kvázi tudatunktól függetlenül viselkedő – elemekkel” (8). „A belső objektivációk elrendezése – teszi hozzá – jelentős munkát igényel, mi kerüljön a tudat előterébe, mi a memória aljára, mi legyen a sexualitás része (ilyen is van), vagy essen a tudattalan mélyére” (10).

Almási nem száraz filozófiai értekezést ír, nagyon is személyes, élő, élvezetes szöveget tart az olvasó elé. „A stílus az ember”, idézi Buffont, és valóban, írásából is kibontakozik személyiségének varázsa, *kisugárzása* – a „sárm”, amiről többször is beszél a könyv lapjain. Olvasás közben magunk elé képzelhetjük a tanárt, aki diákjaival beszélget, esetleg a barátjaival kvaterkázik otthon vagy a kávéházban, időként játékosan kiszól a szövegből, ironikusan távolítja a szerepét, összekacsint hallgatóival, szünetet tart, szabadon asszociál, vagy későbbre tartogatja a poént. A filozófiai fejtegetéseket a mindennapi élet különféle területeire tett kis kirándulások, izgalmas exkurzusok szakítják meg; a legszebb ilyen exkurzus éppen az intimitás, a sexualitás és a szerelem tájaira kalauzolja az olvasót.

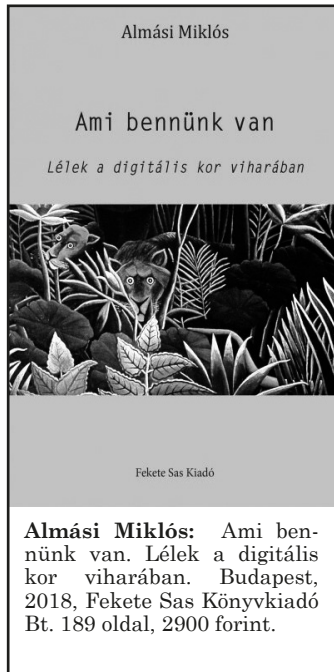
Könnyed stílusa ellenére Almási könyve nem éppen könnyű nyári

olvasmány. A nem filozófus olvasónak többször is el kell benne mélyednie, hogy megtalálja azt, ami számára különösen érdekes. Nekem mint pszichológusnak az az egyiklegérdekesebb, hogy a szerző többször is elhatárolja magát a pszichológiától, amellyel egyáltalán

nem kíván foglalkozni – holott mindvégig azzal foglalkozik, ha nem is a kutatások szintjén, hanem olyan antropológiai vetületben, amelynek határait George Herbert Mead, Erving Goffman vagy éppen Sigmund Freud, Paul Ricoeur és Jürgen Habermas munkái jelölik ki. A legfontosabb tanulság azonban az, amit könyvének 143. oldalán fejt ki: „Mert az ember legbévül maga titok. Sejtteni sejti, hogy »ott van valami« – megfejtteni képtelen, de titok nélkül elveszíti egyé-

niségét, személyiségének tartója ez titok.” Ezt a „titkot” a pszichológia a maga legkifinomultabb természettudományos vagy kvázi természettudományos módszereivel sem tudta – és valószínűleg sohasem fogja tudni – megfejtteni. Más kérdés, hogy szükség van-e még erre a „titokra” a varázstalanított világban, a digitális korban, amelyből eltűnt az idő, „a történelmi tudatnak – egykor vezető filozófiai antropológiai fogalom – vége lett” (178).

Almási könyve felfogható úgy, mint keserű, kései utószó Horkheimer és Adorno művéhez, *A felvilágosodás*

dialektikájához, amely a holokauszt industrializált tömeggyilkosságának árnyékában először kérdőjelezte meg a humanizmus, a „nembeliség” alapértékeit, a szabadságot és a rációt. De úgy is felfoghatjuk, mint előszót Michel Foucault műveihez, amelyekből az emberi társadalom totálisan dehumanizált képe bontakozik ki, egy olyan világ, amelyben a társadalom különféle okokból kizárt csoportjait a legbrutálisabb hatalmi módszerekkel tették és teszik láthatatlanná. Akárhogy is nézzük, mindenképpen visszajutunk a „rossz közérzethez”, a freudi „Unbehagen”-hez. „Az emberek a természeti erők feletti uralmukban odáig jutottak, hogy segítségükkel könnyű egymást az utolsó emberig kiirtaniuk. Innen származik jó része jelenlegi nyugtalanságunknak, boldogtalanságunknak, szorongató hangulatunknak” – írta Freud 1930-ban. A népi társadalmakkal, diktatúrákkal terhelt kilencven év elmúltával nem láthatunk több okot az optimizmusra. Éppen ellenkezőleg, az elfojtott, vad ösztönkésztetések, Almási kifejezésével az „ösztönconkok” tovább élnek, és nemcsak alulról, rendkívüli álla-

potokban, hanem felülről, a társadalom „normalizált” működésében, cselekvésmoделleiben is éreztetik hatásukat. Az agresszivitás – írja Almási – „nem privát viszony, hanem az elidegenedett társadalom működési feltételeit biztosító energiaforrás” (184). A rossz közérzetet a „veszélyes ember” figurája testesíti meg, a hatalmi szféra képviselője, aki nem eleve gonosz vagy természeténél fogva agresszív, de bármit megtesz, a tömeggyilkosságig bezárólag, ha a rendszer ezt kívánja tőle. A „veszélyes ember” ambivalens figura, lehetnek egyszerre pozitív és negatív tulajdonságai. Almási könyvének utolsó bekezdését idézem: „...az emberiségnek vannak örökkön ragyogó csillagai, mondjuk Caravaggio vagy Neumann János, mindkettő szívem csücske és csodálatom hőse, ha fogalmazhatok így. Az egyiket két gyilkosság terheli, a másiknak benne volt a keze az atombomba előállításában. (Ami nélkül a szövetségesek hihetetlen szenvedésekkel tudtak volna győzni, de amivel most már hetven éve együtt élünk rettegve.) Élet. Emberi élet. Nembeli érték. Pont” (190).